

II. Srbi i Morlaci.

Kada sam od 449.282 Srbo-hrvata dalmatinskih, koji su po zadnjem popisu s kraja 1880. godine tamo živjeli, njih 135.160 označio kao Hrvate i iz ukupnog broja izlučio, učinio sam to na osnovu njihova jezika u pretpostavci, da im je on našljedstvo od starih Hrvata, po kome se oni mogu poznati.

Kao što navedena izreka I. Lucija dokazuje, po tome se već prije 200 godina činila razlika, kad se htjelo dalmatinske Slovene dijeliti u Srbe i Hrvate. Ako je to obiježje do sada veći i izgubilo što god od svoje vrijednosti, ipak se još i sad može reći, da većina današnjih dalmatinskih Čakavaca potiče od prijedaka, koji su u doba Lucijevo među Hrvate ubrajani.

Ali je istina i to, da u Dalmaciji ima čakavaca, kojih su prijedci govorili drukčije, naime štokavski. Na gjekojim mjestima može se proces mijenjanja govora čak do pojedinosti uočiti. Na ostrovu *Šolti* n. pr. žive u Maslinici (Porto Oliveto) Sloveni, koji su se tamo doselili iz Muća (u planini između Klisa i Sinja). Ovi, stideći se štokavštine, koju su sa sobom donijeli, radi starosjedioca čakavaca, trude se da svoju štokavštinu promjene u čakavštinu. A u tome su već postigli i uspjeha. Ista se melamorfoza opaža i na ostrovu *Olibu*, koje su davno već naselili štokavci iz okruga sinjskog. Za to sam ga Čakavcima i pribrojao.

O stanovnicima južnoga dijela ostrova *Paga* kazuje Sreznjevski, sada, profesor jugoslovenske književnosti u sveučilištu Harkovskom, u jednome pismu sa puta kroz Dalmaciju, jeseni 1841. godine, da su Štokavci, a stanovnike sjevernog dijela istog ostrova proglašuje za čakavce Hrvate. (Časopis českého Musea Sv. IV). Na istome mjestu poriče on stanovnicima ostrova *Ugljana* pravo, da se nazivaju Hrvatima, kao što su oni činili, jer se tome protivi njihov jezik. Od toga doba (t. j. 1841. god.), kao da se dovršio proces pretvaranja tih Štokavaca u Čakavce, jer im je dojavljeno, da su na tom ostrovu danas Čakavci. Među njima drže se štokavci na *Vergadi*, koji su se tamo doselili iz okruga benkovačkog.

Ono što je Sreznjevski o *Pagu* govorio, dade se i historijom dokazati. Iz jednoga izvještaja tamošnjeg „Giudice dirigente“ od 13. marta 1803. (u arhivu namjesništva zadarskoga) doznaje se, da su 1474. godine plemići i narod na tom ostrovu u borbi bili. Morao se u njihove svagje uplesti i takozvani *Consilium Rogatorum* mletački, te je gledao da ih smiri jednom odlukom, u kojoj se veli: prosti je narod većim dijelom stranac, koji se tu doselio iz planina (sa onostrane obale) te potpada pod vlast gospodara Hrvatske i kralja Ugarske (per la maggior parte de gente forestiera delle Montagne sudditi al Signore di Croatia e Re d' Ongaria). Neda se opredijeliti, kad je ta seoba bila. No ona po svoj prilici pada u polovinu XV vijeka, jer 1451 godine promjenjen je statut tog

ostrova, a o susjednom ostrovu *Rabu* govori Farlati (Illyricum sacrum, V 258), da su 1463. godine primljeni na nj mnogi Bošnjaci, plemići i neplemići, koji su od Turaka bježali (Anno 1463 ... multos tum de plebe turn de nobilitate Bosnensi amissa patria profugos insula et civitas Arbensis exceptit). No i na Pagu i na Rabu morale je biti još od davnijeh doseljenika sa istoka. Na Pagu je već 1071. god. (Farlati, Op cit. IV, 215) bila kolonija, koja so zvala „Murovlani-Vlassici“. Ko u tome imenu ne bi vidio Morlake? A za *Rab* kazuje izvještaj mjesne vlasti od 4. julija 1802. god. (u namjesničkom arhivu zadarskom) da je dužde mljetački 31. dec. 1422. god. izdao jednu naredbu u kojoj se spomiuje, da su poslanici doseljenikâ na Rab (Adventiti) došli njemu sa tužbama.

Grad Zadar (Farlati, V. 111) bio jo već u početku XV vijeka (1404. god.) stjecište za Bošnjake, koji su ovdje primili rimokatoličku vjeru, te su na skoro za tijem smješteni tu i bosanski minoriti. Oko 1470. god. pobrinuo se isto tako i za Franciskance Bošnjak Grgur Margani (Mrganić), koji se u Zadru nastanio. On im je podigao manastir u Zaglavu, na ostrovu Sali (Farlati, V. 10, 22). Po ovome može se pretpostaviti, da su mnogi Bošnjaci bili ne samo u Zadru, već i na obližnjim ostrovima. Od njih je ponikao ovaj zadarski gragjanin pop Mladosić, koji je 1504. god. bio nadbiskupski vikar (Ramment Zarat. pro 1854, p. 15), a i onaj „Srbin“ Jovan Zvovinić (Giovanni Giovino) iz Zadra, koji je 1535. god., bio profosorom prava u Padovi i tamo za djake iz Zadra štipentije osnovao (Ramment. Zarat. pro 1853, .p. 27).

Po svemu ovome vidimo da je slovenski elemenat i *na sjeveru* Dalmacije za rana još pojačan *doseljenicima iz Bosne*.

O *jugu*, osobito o *Dubrovniku* i *Boci Kotorskoj*, poznato je isto. Već su Engel (u svojoj istoriji republike dubrovačke, Beč 1807) i *Appendini* (u svojim „Notizie istor.-critiche di Ragusa, T. I, p. 2, lib. 2) opazili, da je Dubrovnik bio pribježište za mnoge Bošnjake. Nedavno je *Jagić* („Archiv za slov. filologiju“, knj. IV, str. 217) podsjetio na jednu vijest iz godine 1371., po kojoj je tada bilo veliko doseljavanje iz Bosne u Dubrovniku, da su doseljenici silno blago donijeli i preuzeli vidnu ulogu u Dnbrovniku („Multi Bosnensi venero habitat a Ragusa con ricchezze e sono li primi del popolo“). Pojednosti, koje dokazuju da su seobe te bivale još u XII vijeku i da je oko 1440 godine veliki broj patricija dubrovačkih porijeklom bio iz Bosne, objavio je *F. X. Krones* u *Jelčićevoj* „Biblioteca storica della Dalmazia“ (1883). Što se tiče *Kotora* i njegove *okolice*, tu niko nije nikad ni tražio Hrvate, osim ako je sve Srbe htio prekrstiti u Hrvate.

Mora se pažnja obratiti i na seobe bosanskih porodica i manastirlija, koje su u XV. vijeku, *osim već spomenutih*, bivale u gornji kraj Dalmacije, između Kotora i sjeverne granice dalmatinske.

O tim seobama govori češće *Donat Fabianić* u svojoj „Storia dei Frati minori in Dalmazia e Bossina“ (Zadar 1863-64). On pripovijeda (I, 186) da je papa Eugen IV, oko polovine XV vijeka, iz dalmatinske provincije izlučio ne samo jedan minoritski konvent u Kotoru i dva u Dubrovniku, već i manastir „di santa croce del sobborgo di Zara“ i „di sant' Eufemia presso Arbe“, te ih dodijelio bosanskom vikarijatu. Ovo je svakako moglo biti urađeno u namjeri da se novim snagama ojača taj prostrani vikarijat, koji je poslovima pretovaren bio, odnosno da se umorenim kalugjerima nova odmorišta stvore, kao što je naskoro za vrijeme drugi jedan papa i odbio težnju *bosanskih stanovnika* (abitatori bossinesi) iz konvenata u Veljiji „delle Paludi presso Spalato“, *Krapanu kod Šibenika*, na ostrovu *Pasman*, na *Ugljanu* i *Novomgradu* u grofovstvu zadarskom da stvore zaseban vikarijat, rekavši im, da je zahtjev pravičnosti, da ti konventi ostanu otvoreni redovničkoj braći (I, 202). No kao što su ovdje *Bošnjaci* izazvali ovu odluku papsku, tako je isto sigurno bila i *njihova većina* u gore spomenutim manastirima uzrokom, da se isti spoje sa bosanskim vikarijatom. Da su oni tu bili, spominje se već godine 1437 (I., 185) i naročito se naglašava, da se nešto ranije doselila četa bosanskih franjevaca, *koji su sa sobom vodili katoličke porodice* (drapello, che seco guidava varie famiglie cattoliche) preko Knina u biskupije skradinsku i šiboničku, i bogati jedan Šibenčanin, po imenu Toma Gjurić, da im je dao ostrovo *Krapano* i tu im počeo graditi manastir, koga su njegovi našljednici godine 1436. dovršili (I., 163). Doseljavanje postalo je obilatije poslije 1463. godine, kad je ubijen posljednji kralj bosanski (I., 208). Silni doseljenici jedva su mogli stati u dalmatinske manastire, i Dalmatinci su im radosno davali skloništa i u palatama i u kolibama svojim (I., 219).

Da li su *bosanski plemići*, koji su po svoj prilici 1444. godine republici mljetačkoj pomogli da zadobije vlast nad zemljištem *poljičkim*, te usljed toga gospodstvom u Poljcima nagrađeni bili, tek tada se tamo naselili, ili su, kao što priča kazuje, još prije toga tamo bili, to će se jedva više moći doznati. Ali svakako upada u oči, da se u isto doba na više dalmatinskih ostrova dogagja prevrat, koji stoji u svezi sa novim doseljenicima i da vjerodostojna istorija republike poljičke počinje upravo tu sa spomenutim pokorenjem, kao što tvrdi prof. *T. Erber* u drugom tečaju „Annuario dalmatico“ (Zara 1885. str. 222). Ni protivnik spomenutog profesora, koji je 1880. godine pod pseudonimom „Suburbienis“ štampao u Zadru opširnu polemiku „Cenno critico“, protiv njegove „La Contea di Poglizza“, ne može ništa da prigovori sumnji, da su se ovi Bošnjaci doselili *kašnje* u Poljica, no što bi htjeli njihovi potomci. Šta više, on pretpostavlja (str. 35), da se bosansko plemstvo u toj republici *kupilo malo*

po malo, i da su tome dali povoda Turci, sa svojim pritiskom. Po njegovim riječima postoji „esteso Catalogo di originarie famiglie Bosnesi ed in quali singoli villaggi di Poglizza pose la loro stabile sede e domicilio“. Da su te porodice neprekidno stajale u svezi sa svojom materom zemljom, sa Bosnom, svjedoči to što su one potpadale pod bosansku biskupiju duvnjansku, i kad se stolica biskupska morala otud maknuti, radi Turaka, prenešena je najprije u poljičko mjesto Podgragje.

I u *primorske gradove* dalmatinske došli su ovakovi doseljenici u 14. i 15. vijeku. Radi primjera spominjem: Ivčeviće, Grubišiće, Alačeviće, Ivaniševiće i Pavloviće u *Makarskoj*; Tasoviće, Resiće, Marjanoviće, Miljenoviće i Vukoslaviće (Rossignoli) u *Trogiru*; Kosiriće; Divniće, Dragojeviće, Ljubiće, Jokoviće, Linjiće, Marnaviće, Parčiće, Petroviće, Semoviće, Tavljiće, Vojkoviće i Zurijatiće u *Šibeniku*. [Imena su ova uzeta dijelom iz Fr. Heyer ? *Rosenfeld* „Wappenbuch des Königreiches Dalmatien“, dijelom pak iz F. A. *Galvani* „Il Re d' armi di Sebenico“ (Mleci 1883-4.).]

O seoskim opštinama *Bossoglina* i *Capocesto* (megju Trogirom i Šibenikom) kazuje *Kačić-Miošić* u svojoj knjizi „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ (str. 199 izdanja mljetačkog od 1801. godine) da su ih naselili *ljudi iz Bosne*, koji su 1386. tamo došli i ono zemljište izmolili u gradske republike šibeničke. On nabraja 18 raznih porodica, koje su se tu okučile, među njima Pribislaviće i Poznanoviće. Mnoge knezove spominje on, koji su se pri raspadu bosanske države u Dalmaciju sklonili. O knezu Matiću n. pr. kazuje (str. 149), da se sa svojim nastanio u Petrovupolju, kod Drniša, i tu su još i u polovini 18. vijeka njegovi potomci živjeli, a i u Čipčiću (?) još su se vidjeli tragovi kule, u kojoj je on stanovao. O *primorju* pak, izmegju Neretve i današnje Makarske, pripovijeda on mnogo toga, što je kadro da posvjedoči, da su ga *Bošnjaci* još prije 4-5 stotina godina naselili.

nedostaje str. - 30 -

nedostaje str. - 31 -

zini. Furlati, u svome djelu „Illyricum sacrum“ (IV. 212) kazuje izrikom, da je toliki bio djelokrug biskupa rimskog (*Chrobotis ubicunque essent locorum omnia episcopatia officia praestare coeperunt*), a *M. Pavlinović* u svojim „Pučkim spisima“ (Zadar 1876. str. 85) spominje neko predanje, po kome su ti biskupi upravljali i sa *Hrvatima* u Poljicama.

Slično nešto kao da će biti i sa gospodstvom *hrvatskih narodnih vladara*. Njima su bila podložna plemena, koja su ih izabrala, a osim tih plemena priznavali su

ih na silu još stanovnici onih krajeva, koje su oni osvojili, odnosno, podanici hrvatskih plemena na zemljištu, koje su ta plemena posjela.

Ako je jedno takovo pleme promijenilo svoje boravište, ako se koja plemićka porodica, ili zadruga, povukla iz jednoga kraja, onda se ugasilo i hrvatsko gospodstvo nad tim krajem. Na maču svome *prenijeli su ga ti Hrvati u nova svoja sjedišta*, koja su tada nazivali Hrvatskom, češće „pripadak hrvatski“.

Da je tako, svjedoči prekrštenje zapadne Slavonije u „Hrvatsku“, koje se dogodilo koncem 16. vijeka. To prekrštenje stoji u svezi sa tadanjim preseljenjem Staro-Hrvata, o čemu je već govoreno. I zemljište u sjevenom uglu predjela, koje su Hrvati već prije stoljeća posjeli, nosilo je ime hrvatsko, ali što je isto *hrvatsko* ime dobio kraj između Kupe i Save, a naskoro još i sjeverniji djelovi zapadne Hrvatske, to je bilo pošljedicom *proširenja hrvatskog naroda* na sjever. [Hrvatske plemićke porodice, koje se ovamo preseliše, sastavljale su i *svoje sabore*, a ve do polovice 16. vijeka. Najpoznatiji od tih sabora je izborni sabor cetinski, na kome su iste izabrale sebi za kralja nadvojvodu Ferdinanda, protiv Slavonaca, koji su stajali uz pretendenta Zapolju. Da su pak Slavonci svojevrijem pristali na spojenje sa Hrvatima, zavisiće svakako i od tog, što su za čast smatrali, da se u buduće zovu Hrvatima. No ipak prošlo je nekoliko desetina godina, dok jo nova domovina Hrvatâ primila njihovo ime. Po *Valtazaru Ad. Krčeliću*, „De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae. Notitiae praeliminares“ (str. 398), bilo je to oko 1587. godine. U testamentu grofa Stevana Frankopana, pisanom još 1572. godine, veli se za njegova dobra, koja on ostavlja svome sinovcu, da su dijelom, „na moru“, dijelom pak „na Hrvatih“ (Kukuljević, Acta Croatica, isprava 274), i to zbilja odgovaraše pravom stanju stvari, isto tako govori i grof Krsto Frankopan (na istom mjestu, isprava 220), u pismu jednom od juna 1527. godine o posjedima, koje ima u Vinodolu i „*među Hrvatima*“. Taj način izražavanja prikazuje sliku postepenog prelaza na onu državopravnu zamjenu, koja se kašnje zbilja.]

Iz istoga razloga nijesu se u starije doba ni poglavice toga naroda nazivali knezovima i kraljevima Hrvatske, nego „Hrvatâ“. Istom su ugarski kraljevi i mljetački duždevi razlučili pojam hrvatske toritorije od pojma prebivališta Hrvata. A učinili su to s toga, da bi mogli svoje pravo na odnosnu zemlju i tada održati, kad u njoj ne bi Hrvata ni bilo, pa i s toga, što sami oni nijesu bili Hrvati.

Kako je dugo stajao *posebni pojam o narodnosti hrvatskoj*, kojemu je čak na suprot stavljan pojam *bosanske narodnosti*, čak i onda, kad bosanske države davno već nije bilo, to se najbolje vidi iz bilješke Marina Sanudo, koji je kod god. 1518. zabilježio obnovu mletačkih naredaba od godine 1473. i 1474. po

kojima je u dalmatinskim franjevačkim manastirima mogao biti predstojnikom samo Mlečanin, ili podanik mletačke republike. Naredbe te ponovljene su spomenute godine, jer su mimo njih bili postavljeni na mnogo mjesta gvardijani „di nation Bossinese et Crovati“ (Arkiv za povjestn. jugosl. VIII. 41). Pri tome ako još ne zaboravimo da je riječ „Hrvat“, kao što sam već rekao, bila počasni predikat, kojeg se nije htio sigurno niko odreći, ko je samo bar kakvo pravo na nj imao, [K primjerima, koje sam u prvom odsjeku naveo, dodajem još da je već u 15. vijeku Andrija Kuzal Lički, koji je, 1481. stekao plemićki posjed Lappitz u donjoj Austriji, od sviju zvan bio „Krabat od Lappitza“; da je Gjorgje Kolonić „nazvani Krabath“ 1483. bio gospodar zamka Mahrenberg u Štajerskoj i da se 1497. među pristalicama cara Maksa I, kojima je on podporu davao, spominju: „Kiss-Krabat“, „der jung Krabat“, Hans Krabat itd. (Ovi zadnji ubilježeni su tako u „Geschäft von Hof“, u namjesničkom arhivu u Insbruku).] tad je nepojmljivo, zašto Hrvati nijesu doseljenike bosanske na svome staro-hrvatskom zemljištu pozdravili i nazvali imenom Hrvata, ako su u njima gledali svoje sunarodnike i predstavnike svoje kulture.

I ono, što su *rimokatolički sveštenici* kroz cio srednji vijek, a i kasnije još, rado podržavali *ilirizam* i *slavonizam* na polju crkvenome, ja bih čisto pripisao njihovom saznanju, da dalmatinski katolički Sloveni i oni u njihovu zaleđu *nijesu* od istoga plemena. Upravo zato su i oni crkveni zavodi, koji su bili stvoreni za unapređenje rimokatolicizma među južnim Slovenima, nazivani ilirskim ili slavonskim, i ako su u njima većim dijelom Hrvati bili. A što se napose tiče otadžbine bosanskih doseljenika, to je već *Kukuljević* u svome „Putovanju po Bosni“ (Zagreb 1858. str. 115) posvjedočio, da bosanski franjevci nijesu *nikada promišljali* uvesti tamo slovenski jezik u *bogoslužnje*.

Bilo bi to zadiranje u prava Hrvata [Biskup modruški Nikola govori u jednom spisu iz god. 1461-1470. (Acta croatica, listina 89), da je rimska stolica dozvolila običaje i ustanove svetoga Jeronima (a tu misli slovenski jezik u bogoslužnju) „mnogim crkvama *među Hrvatima* i u Dalmaciji“. Kako ja sudim, ovo je bilo uzrokom, a uz ovo još i počast koja je nekad u riječi „Hrvat“ ležala, da je rimsko sveštenstvo one šizmatike, koji su rimsku vjeru primili, bez obzira na njihovo porijeklo, nazivalo „Hrvatima“, osobito u krajevima, gdje su Hrvati bili gospodari. Time su ih za prelaz nagragjivali. I kad je ovima dvostrukim pokrštenicima rečeno, da su Hrvati, oni su se kočili i ponosili time. Zagrebački biskup Venedikt Vinković kaže u jednom izvještaju bečkoj nuncijaturi, od 14. juna 1640: „Valachi.... (in Lick et Draga Vinodolensi) relicto ritu et erroribus rejectis ad praesens Romanum, quem assumpserunt, retinent *seque non amplius Valachos sed Croatas appellant*“] i, što je još važnije, bilo bi to protivuo raznolikome duhu narodnome, koji je u crkvenim stvarima naginjao k osobitostima, kao što je bilo i patarenstvo koje su baš Srbi

iz Bosne prenosili na Dalmaciju i tamo ga odomaćili, t. j. htjeli ga odomaćiti, jer *Dalmatincima se ono nije dopadalo*.

Kasnije se ti doseljenici *sliše* sa starosjediocima u Dalmaciji, kako s pogledom na vjeru, tako i u istoričkim uspomenu, koje su u narodnoj pjesmi slavili. A u Poljicama, gdje su hrvatski sveštenici silno uplivali i na politički život, izgubio je bosanski elemenat već davno svoj narodnosni značaj, te je tamošnje stanovništvo danas najugledniji stup Hrvatsva u Dalmaciji.

No još je više *promjena u odnošajima populacije na kopnu*, koja je tu nastala *sa koncem 17. vijeka*, doprinijela preobražaju narodnosnog karaktera onih hrabrih porodica, koje su se junački Turcima odupirale. Tom promjenom tumači se ona *smjesa tipovâ*, koja se opaža na kopnu dalmatinskom, a koja se može naći samo u unutrašnjosti balkanskog poluostrova.

Mislim ovdje na srazmjerno *najnoviju* seobu takozvanih *Morovlaha*, kojoj je izlazište opet Bosna (a pod tim imenom razumijevam ja i Hercegovinu, koja je tek u 15. vijeku od Bosne odijeljena).

Govoreći o seobama Morovlaha, moramo razlikovati *tri* perijode njihovog prodiranja u Dalmaciju, i to 1.) doba prije turskih navala, 2.) doba turskog gospodstva; 3.) doba poslije prestanka toga gospodstva.

Pri tome ne treba iz vida ispustiti, da su samo u *prvoj* perijodi *pravi* Morovlasi, u većem broju, u Dalmaciju došli, no tu je već bilo, i *Vlaha*, koji *nijesu* s njima identični. U *drugoj* perijodi bilo je među doseljenicima *više* Vlaha nego Morovlaha, a svi se spominju samo pod ovim zadnjim imenom. U *trećoj* perijodi opet se pod imenom Morovlaha spominju doseljenici, koji bi se pravije trebali zvati *Srbi* ili bar *posrbljeni* potomci ostataka raznih naroda, koje su Turci u zaleđu dalmatinskom ili već zatekli, ili su se kašnje tu sakupili.

Uzimajući ovdje *najstarije* tragove *pravih* Morovlaha za podlogu raspravljanja, moram najprije reći, da ja njih smatram za *Bugare*, koji ostancima rimskim iz doba rimskoga *romanizirani*, i noseći na sebi tragove toga upliva, ali već i sa znacima sloveniziranja, pogjoše kao pastiri k zapadnim obalama mora, koje Balkan okružava i u gorama primorskim ljetišta svoja udariše.

Za Bugare držao ih je i *Kristijan Engel*. U drugom dijelu svoje knjige „Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer“ (Halle, 1798) govori on: „Ime (vizantijskoga cara) Vasilija bilo je Bugarima strašno; bez sumnje odselili su se oni tada, (oko 1019) *iz predjela ohidskog i dračkog* (Durazzo) *u većem broju u Dalmaciju*, i ponijeli su tamo sa sobom i svoje staro ime „Vlasi“, koje se vrlo brzo pretvorilo u Morovlasi, a ovo u Morlaci.

Uzrokom tome pretvaranju imena bilo je na prosto to, što oni nijesu više živjeli, kao ostali Bugari, u unutrašnjosti zemlje, već pri moru. Ove seobe Bugara sigurno su se ponavljale, kad su ugušeni bugarski ustanci pod Deljanom i Vodinom" (str. 470).

Ovom pretpostavkom tumači on i *tatarske običaje* (za takve ih bar on drži), koje je putnik abat Fortis kod dalmatinskih Morlaka opazio, i koji su tu (II, 231, 234) navedeni, zajedno sa primjedbama pisca Lovrića.

Ne upuštajući se u popravljjanje Engelovih pogrješaka, hoću samo da oputim na jednu izreku krunisane kroniskinja *Ane Komnenove* o bugarskom porijeklu Morlaka, koji se *najprije* u Dalmaciji pojavljuju. Izreka ta slaže se sa nazorom Engelovim. Istu navodi i Jovan Lucije u svom djelu „De Regno Dalmatiae" (Lib. VI cap. 5. De Vlachis). I *Pavle Vitez-Vitezović* zabilježio je pri koncu 17. vijeka jedno predanje Morlaka koji su bili izmegju Senja i Zrmanje, po kome su predanju njihovi prijedci doselili se tamo koncem 12. vijeka iz bugarskih krajeva. U njegovom rukopisnom djelu „Illyricum" (sada u biblioteci jugoslov. akademije u Zagrebu) piše pod natpisom „Dalmatia Hungarica" od riječi do riječi: „Morlachia albi montis rupibus circumvallata oram maritimam Novigradum usque ... protenditur. Morlachi seu Mauro-Valachi id est Nigri Latini inhabitantes sunt, qui saeculo XII. ex Bulgariae-finibus huc advenisse se volunt".

Pisac taj, rođen u Senju i kao podžupan županije ličke i krbavske stojeći u živoj svezi sa tamošnjim stanovništvom, mogao je ovo narodno predanje pocrpsti iz sigurnog izvora.

Uz ovo mišljenje pristajem ja pak najviše radi nekijh putnih bilježaka, koje je *D.r Josip Zahn* objavio u „Steiermärkische Geschichtsblätter" (II. knj. 4. sv. 1881.) koje je on sam izdavao.

Bilješke su te u jednoj porodičnoj kronici, u kojoj su zabilježena opažanja Vuka Andrije od Steinacha sa puta njegova god. 1583. u Carigrad. Iz istih izlazi, da su se u to doba Bugari, u svojoj domovini zvali „Mori". Kao konaci tog putničkog društva spominju se: „bugarsko ili *Mori*-selo Gisterbent" (str. 231), „*Mori*-selo Ganigoy" (str. 232). pa i „*Mori*- ili bugarsko selo Gurischesme". Ako u svemu ovom nema kakve grdne zabune, onda je taj pntnik očevidno čuo u bugarskoj bar još slabe zvuke ovoga imena, kojim su Grci u srednjim vjekovima Bngare zvali, naime „Mavro-Vlasi". Iz usta grčkih mogli su Romani i Sloveni na istočnoj obali Adrije čuti to ime, i upotrijebiti ga za tugjinske Nomade, koji su sa svojim stadima silazili sa dinarskih Alapa, da na visoravni pred njima nagju paše za svoja stada i na moru da ih napoje.

U koliko su se Bugari, kad prodriješ s Volge na Balkan, nastanili ne samo megju Sloveniina, nego i *megju Romanima*, pa pojedine grupe istih i romanski jezik prisvojile, u toliko je svakako bio i *dobar* za njih naziv „crni Latini“ (kao što i pop Dukljanin u 12 vijeku onu grčku riječ tumači). Da su oni u davna vremena, *kao i svi takozvani Vlasi balkanski* zaista romanski govorili, pa i kasnije, kad su romansko obilježje slovenskim počeli zamjenjivati, da su pojedine romanske riječi zadržali, to je učeni *Miklošić* nesumnjivo dokazao.

Oni, koji su romanski jezik sasvijem zadržali, pretopili su se u Rumunje, odnosno pribrojani su k ovima. A onima, koji su prisvojili slovenski jezik, ostalo je ime Vlasi, kao i onim ostancima rimskog stanovništva, koje je kroz isti proces prolazilo. Obe te kategorije nalazimo već u najstarije doba, ne samo u Dalmaciji, nego i u sjevernim Karpatima, gdje se vazda seljakaju, većim dijelom baveći se sa stočarstvom; no kako su bili vješti i u vojništvu, to su ih koji put i za to uzimali.

Ja mislim da su se najprije Mavro-Vlasi u Dalmaciju doselili, a potomci rimskih stanovnika sa podnožja Balkana, koje su naprosto Vlasima zvali, kašnje su za njima došli. No jedva će se više ikad moći ustanoviti red, kako su oni dolazili.

Ovo moje mišljenje potkrjepljuje eksistencija naseobine na ostrovu Pagu, koja se zvaše „Murovlani-Vlassici“ s konca 11 vijeka. Osim toga, u *Policorion*-u (rukopis u namjesničkoj arkivi zadarskoj) zove se Kutun (pravilnije *Katun*) jedan okrug, u kome su oko 1075. bili posjedi manastira Staro-zadarskog sv. Ivana (Rački, Documenta hist. Croat. period antiquum illustr. p. 174). A tijekom imenom zvale su se naseobine Morovlaške, kao sto je nedavno *Konstantin Jireček* dokazao u izvještajima kr. českog učenog društva (god. 1879. str. 109 i sljed.).

U slijedeća dva vijeka nema ničeg, iz čega bi se dalo zaključiti, da je tada u Dalmaciji bilo Morovlaha. No jedna odluka mletačkoga suda od 20. jula 1344. (Monumenta spectant. histor. Slav. merid. Zagreb 1870. II knj.) tiče se Morlakâ (Morolaci), radi kojih se neki grof. Krbavski parbio sa grofom Kniskim. Na molbu ovoga odlučila je mletačka republika, ako bi „homines et animalia“ njegovn sklonili se na ostrova *Rab*, *Hvar* i *Pag*, treba ih tamo na miru ostaviti, ali ih nije bilo slobodno primati na gradsko zemljište na kopnu. I ti ljudi su sigurno bili Morovlasi.

Gotovo u isto doba (god. 1348.) spominju se u spisima vijeća spljetskog Morlaci, koji su ispod gospodstva ugarskog pribjegli pod zakrilje mletačkog grofa trogirskog (Bulletino di Archeologia e Storia Dalmata, god. 1881, str. 103). Nijesu oni tu bili mili gosti. Vidi se to iz ugovora bana Nikole de Zeech i

gradske općine (u historiji Trogira od J. Lucija), u kome ban iskaše blažnje postupauje sa „*particula gentis Morlachorum*“, koji su k njima došli, a za to pak uvjerava općinu da „*nec aliqua gens de ipsorum progenie*“ ne će u šibenički kraj više doći.

Već i samo to toplo zauzimanje banovo za te Morlake pokazuje, koliku je on važnost polagao na to, da oni ostanu pod ugarskim gospodstvom. Hrvatski veleposjednici u Dalmaciji, a među njima je bio i sami ban, nijesu mogli biti bez njih, ako su u opće htjeli da imaju makakve koristi od mršavih pašnjaka u svojim posjedima. Morlaci su tek dogonili ono čega oni nijesu imali, naime marvu, a osim toga su bili već dovoljno očvrtnuli, da mogu istrajati u siromašnim tim krajevima.

A kako su se Morlaci još i tada oštro razlikovali od ostaloga stavnovništva, to pokazuju izrazi „*particula gentis*“ i „*gens de ipsorum progenie*“.

Njih je na granici Bosne i *grofije krbavske*, po jednoj listini od god. 1373. (Farlati IV, 63) bilo toliko, da su na se obratili i papinu pažnju. Nijesu oni spadali u svezu rimokatoličke crkve, i živili su većim dijelom od stočarstva (Vlachi schismatici, quorum nonnulli in pascuis et montibus habitant). No još više moglo ih se naći duž mora, *među Kotorom i Dubrovnikom* (M. Orbini, Regno degli Slavi, str. 358) Tu ih je bilo više od 100 Katunâ, t. j. ako su Orbinovi „Vulacchi“ identični Morlacima, kao što su Farlatijevi Vlasi. Godine 1392. bili su neki „Vasalli morolachi“ podanici dvorca obrovačkog (Arkiv za povjesn. jugosl. VII. 41), a u katastru grofije zadarske iz 15. vijeka (u namjesničkom arhivu zadarskom) zabilježeno je da su pašnjaci kod Nina, na podnožju dvorca novigradskog, i kod dvorca Ljube, Vlasima iznajmljeni.

Najamnina ta, koja je donosila dukate i druge danke, bila je uzrokom da su se čak i gragjani u primorskim gradovima otimali, da dobiju takovih zakupnika. I savjet municipije *šibeničke* morao je 25. februara 1383. zabraniti to, pod prijetnjom da će takvi gragjani izgubiti gragjanska prava. No već novembra 1415., po glasu 185. odsjeka statutâ toga grada (štampanih 1608. u Mlecima) morala se ta zabrana ukinuti, jer nije više bilo ni marve ni ljudi, potrebnih za ratarstvo. A još su nužniji bili Morlaci (kao što se vidi iz mnogih listina u XII. knjizi „*Monum. spect. hist. Slav. merid.*“) za aprovizioniranje pijacâ: zadarske, obrovačke i šibeničke, *kuda su oni obično donosili svakovrsnu robu*. Pa i Dubrovnik je sa svojom trgovinom bio većim dijelom na Morlake upućen (K. Jiriček u spom. raspravi).

Da bogme, oni su ugonili i strah u gradove, jer su bili sposobni za svako zlo, pa im ni mletačka republika nije mnogo vjerovala" Godine 1413. lukavstvom su zadobili dvorac Ostrovicu (kod Varivoda), koji je republika tek kupila bila, a

godine 1417. dobio je senat mletački prijavu, da je hrvatski ban smislio najmiti 700 Morlaka, da napadnu na Šibenik.

Žive i prijateljske su bile s njima sveze *Dubrovnika*, koji je bio okružen njihovim naseobinama, kao i gradovi *Erceg-novi* i *Kotor*. Dubrovnik je 1430. god. nastojao da skloni čitavo jedno njihovo pleme, da se naseli u Konavle, a kad je poluostrovo Pelješac potpalo pod Dubrovnik, tad im je isti priznao to davnašnje pravo utočišta u ratno doba (K. Jiriček).

U kazivanju ovom o morlačkim i vlaškim naseobinama u Dalmaciji, prije *turske navale*, ima jedna oveća praznina. No i tu prazninu zadosta popunjuje okolnost, da se *sva sela poljičke* republike sve do najnovijega doba zovu *Katuni*. To dokazuje, da su u njima nekad Morlaci stanovali. [Članak 10 poljičkog statuta, po kome na poljičkom zemljištu ne smije ni jedan Vlah stanovati, ne dokazuje protivno. Šta više, isti odaje strah Slovena, koji su u 14. i 15. vijeku tamo do gospodstva došli, da im se ne povrate Vlasi, koje su otud potisli. Zanimiva je u ovom pogledu jedna bilješka u kronici M. Madiusa (kod Schwandtner-a, Scrip. rer. hung. III, 647), koja Vlahe i Poljičane i istovjetuje i razlikuje. U istoj se veli o banu Mladinu (:od god. 1322): „semper adhaesit amicitiae et auxilio Vlacorum et Policianorum“. Naravno, ne da se opredijeliti, da li su li Vlasi bili u današnjoj Dalmaciji, ili možda u susjednoj Bosni.]

Pošto se još pri koncu 15. vijeka Morlaci, a možda i Vlasi, od Slovena, naročito pak od Hrvata, toliko razlikuju, da se u jednoj listini veli: „Corvato cioč Schiavon et non Murlaco“ (Miklošić, Wanderungen der Rumänen, str. 4) i pošto se osim toga u jednome izvještaju iz Dubrovnika od god. 1426. na hrvatskom zemljištu spominju „Crohati“ i „Vlaci“ (K. Jiriček u spom. raspravi), to se iz toga već daje vidjeti kako su tadanji etnografski odnošaji u Dalmaciji vrlo slični kasnijima.

Turci su čitava jata tih Morlaka i Vlahu rastjerali iz Dalmacije; no oni su se *vazda starali da se njihova sela nastane*, a isto tako su se brinuli da se nastane i ona mjesta, *koja su Hrvati napustili*. Mjesto podrobnoga opisivanja. Evo nekoliko primjera, koji će ovo razjasniti.

Godine 1538. našlo se u takozvanom „Banadego“ dalmatinskom — pod čime treba razumjevati ove dalmatinske krajeve, koji su davani na uživanje svagdanjemu banu hrvatskome – toliko Morlaka, da je jedan agenat mletačke republike mogao čak 5000 istih od Turaka otrgnuti. [U početku 16. vijeka Banadego (slovenski: Banovina), po jednom izvještaju generalnog vikara Rajmonda (Farlati IV. 225) bio je okrug na kopnu istočno od Zadra, u kome su bili gradovi: Karin, Korlatović, Benkovac, Kličevac, Perušić, Polača Mariani (Mor-Polača?) Račićerani i Otočac.] Njih su premjestili u Istriju, da budu od

Turaka sigurniji. No oni su na novo k Turcima prebjegli i mnogo je muke trebalo, dok su jedan samo dio od njih zadobili, da posjednicima u *grofovstvu zadarskom* ratarske poslove obavlja. Većina ih je volila da ostane pod Turcima (Ljubić, *Comissiones et Relationes Venetae* II. 172. III. 19). Kad su Morlaci tako Turcima privoljevali, tad ovima nije bilo teško ispuniti ni one praznine koje su nastale u dolini Cetine, kad su se Uskoci otud povukli u Kranjsku i u Baranjsku županiju.

Jedna bilješka franciskanskog manastira Visovca spominje o jakim hrapama Morlaka, koje su oko 1577 godine pojačale Morlake na visoravni izmegju Krke, dinarskih Alapa i mora. [Za nju sam doznao dobrotom exprovincijala franjevačkog O. Stefana Zlatovića u Šibeniku. Ona je u rukopisu P. Vinjalića „Compedio storico“, koga je P. Bomman (izdavajući sebe za pisca) u „Storia civile ed eccl. della Dalmcia, Croazia e Bosna“ (Mleci 1775) većim dijelom odštampao. Ista glasi: „questi Vlassi ora detti Morlacchi callarono in quí dai monti che dividono la Bosna dalla Liburnia e Japidia l' anno 1577. e fù la prima volta che quelli del rito greco si stabilissero in Dalmazia, che per avanti era habitata da Croatti i quali erano tutti del rito latino“. Da su tada istom prvi put pravoslavni došli u Dalmaciju, nije istina. No to na stvari ništa ne mijenja.] Tu bilješku potvrđuju one kolonije Morlakâ u Lici i Krbavi, koje su istodobno Turci iz Dalmacije osnovali, potvrđuje je takogje i to, što su Morlaci iz turske Dalmacije mogli viškom svojim napuniti mletačke primorske gradove. Mi znamo da su patriciji *šibenički*, kad ono izgubiše 33 sela, činili kmetovski ugovor sa Morlacima, koje je skradinski beg dozvao, da bi mogli bar obraditi ono zemljišta. što im je preostalo. Znamo takogje da je slično nešto činjeno u *Zadru* i u *Trogiru*.

Nije pretjerivanje, ako rećemo, da je u početku 17. vijeka unutarjnost Dalmacije, u koliko nije bila posjednuta Turcima, većim dijelom bila nastanjena Morlacima. Prostor u kome su se oni širili, bio je pod turskom vlasti. a to od Skradina gore na zapad, gdje su bila turska mjesta: Sonković, Rakitnica, Dasline, Velim, Vrana, Tinj (sa Goricom, Hrasničem i Prkosem), Zemunik, Polišćani (Polesnik ?) i Islam. Obala izmegju Omiša i Neretve, bila je turska; a iza Spljeta počinjala je turska granica već gradom Solinom i Sasom. Trogir je srazmjerno najmanje zemljišta izgubio. Pa i njegova tri sela u Zagorju bila su u rukama turskih Morlaka, od kojih je dobre volje zavisilo, hoće li ugovoreni danak dati mletačkoj gospodi, ili ne. Radi popunjenja ove slike, spomenućemo, da je kod sela Črnovnice (Crnčija Luka ?) stanovala, u pet zasebnih kuća, porodica Lukanović, koju su Mlečići prognali sa zemljišta Trogirskog. Tih pet kuća bile su valjda hrvatske. I na više mjesta bilo je pored Morlaka ovakovih stanovnika, ali su se oni spram množine Morlaka sa svijem gubili.

Napori mletački, kojima su htjeli svoje gospodstvo u Dalmaciji proširiti, i one dijelove, što im Turci oteše, natrag povratiti, ti napori opet su primoravali Morlake, t. j. sve one koji su se sada već tim imenom zvali, da pomiču i mijenjaju svoja sjedišta.

Odnosni ratovi trajali su od 1645. do 1669., od 1684. do 1689. i, ne uzimajući u obzir pojedine okršaje, koji su megjutim bivali, od 1715. do 1717. Za vrijeme tih ratova narod je mnogo stradao, nestalo je mnogo života i mnogo dobro. Pa i kuga je 1649. jako proredila masu naroda. Za ovo vrijeme bila je pustoš sad veće, nego li u 16. vijeku.

No *seobe iz Bosne* brzo su to sve popunile i kad je dugi mir nastupio, vidilo se da u Dalmaciji ima sad Vlaha, koje su gjuture nazivali Morlacima, više no ikad prije. Kako su se god Turci povlačili, tako su ti doseljenici zauzimali puste krajeve, a kad je borba gdje god malaksava tad su se vraćale malo po malo stare porodice, koje su nekad na izvjesnom mjestu živile, iz svojih zbjegova, da pod novim mletačkim gospodstvom mirni život provode.

Koliki je bio prostor, koji je na taj način novo naseljen, to je 1845. proračunao Meneghelli. Od 984.607 austrijskih jutara, koliki je bio tada okrug zadarski, priraslo je od mira sklopljenog 1669. u Kandiji 725.141; a od 890.616 jutara okruga spljetskog priraslo je od spomenutog vremena 690.131 jutro. Prirast je dakle iznosio u sjevernoj Dalmaciji 141 ½ austr. kvadratnih milja. Od toga su stariji stanovnici oko 30 do 40 kvadratnih milja zauzeli, ostalo pak pedjeljeno je megju ove nove naseljenike.

Na *srednjem toku Cetine*, onda na *zapadnom obronku Prologa* do sviličkog polja, pa na *visoravni* izmegju Mosora i Svilaja sve do blizu Klisa i Labina za Trogirom, smjestile su se one bosanske porodice, koje su povelili i doveli franjevci iz bosanskog manastira Rame, kad su se u Sinj selili. Izmegju 1687. i 1723. raširile su se u tom kraju te porodice, posred ostanaka staroga stanovništva. Ranija njihova sjedišta bila su: Glamoč, Kupreš, Livno, Skoplje, Duvno i Rakitno. Ti franjevci mogli su već u jednoj molbenici od 13. apr. 1706. duždu mljetačkome reći: da su u više puta svojim primjerom i svojim nagonom više od 5000 porodica pod okrilje republike doveli (A. K. Matas u izvještaju sinjske gimnazije, za god. 1872-3). Jedan dio zasluge te pada svakako i na račun redovničke braće iz Broćna u Bosni, kojoj proveditur Semitecolo 10. dec. 1696. svjedoči, da su 736 hrišćanskih porodica preselili u cetinsku dolinu i u župe Muć i Grab. Sami oni pak smjestili su se u manastiru Živogošću, kod Igrana, na obali (A. Lulić, Memorie della Francisc. Provincia del SS. Redentoro in Dalmatia. Spljet 1867. str. 10). U ostalom naseljavanju cetinske doline *započeli su* srdari *Nikola i Miše Vučković*, kao što se veli potomci Nemanjića,

koji su prvi povelili tamo 400 porodica iz Bosne, kojima su se priključili i franjevci iz Rame (Kačić-Miošić, Razgovor, str. 158).

Na *desnoj* obali Cetine osnovao je god. 1690. franjevac Fr. Radić-Budalić Imoćanin kolonije u Dicmu, Prugovu, Neoriću, Gizdavcu pa do Muća nekoliko kolonija od suviška stanovništva Vrgoračkog, koje je tada ispod Turaka oslobogjeno (L. Mašek, *Mannale del Regno di Dalmazia*, Anno VI. p. 124). Za krajinu *Makarsku* i susjedno *primorje* zaslužni su Zaoštroški minoriti. Oni su 4000 hrišćanskih porodica iz Bosne krenuli da tamo pregju, a za ovima je pošlo još više stotina, nagovorom srdara Matije Bebića. Sve ove porodice, isključivo rimske vjere, pa i podanici ugledne porodice Nonkovića, koja ih je tamo prevela, nastaniše so u *dolih* *Neretvanskoj* oko Metkovića, Doljana, Dračeva i t. d. (A. K. Matas, u dalm. narod. koledaru za 1869., str. 103). Njima se pridruži ovdje i *mnogo pravoslavnih*, koji su naselili Nebriževac, Crnogorce, Radeš, Glavinu i Proložac. Crnogorci su se tako nazvali sigurno po položaju svoga mjesta, a možda i s toga što su došli sa Zubaca, kod Trebinja blizu crnogorske granice. Njih su mnogi držali za Crnogorce, no oni nijesu to. Republika mletačka dala im je 1722 jednu privilegiju (Srpsko-Dalmat. Magazin za 1861. god. str. 226 i slj.)

Petrovopolje kod *Drniša* dobilo je oko 1670. god. novih stanovnika, koje je junački srdar Matija Nakić takogje iz Bosne preveo (Nar. koledar za 1864, str. 38). Isto tako nastanjeno je i *ušće Krke* s jedne strane zaslugom franjevačkog manastira Visovca, s druge pak zaslugom pravoslavnih kalugjera iz arangjelovskog manastira (Krke), koji su se požurili da nasele svojim jednovjercima naročito starinski *Skradin*, kad su Turci iz njega istjerani. Selo Bratiškovce, to je najstarija pravosl. parohija u tom kraju, stvorila je hercegovačka porodica Pavasovića, koja je nabrzo do velikog ugleda došla, te bila osloncem pravoslavnima u Skradinu (Nar. koledar za 1867, str. 84-88). Još 1765. godine bilo je u biskupiji skradinskoj više pravoslavnih nego rimokatolika; u početku 18. vijeka bilo ih je oko 10.000 duša, megju kojima je pastirstvo obavljalo 20 kalugjera, protjeranih iz Ugarske. Ako ovo stoji, tad bi ova srpska grupa lako mogla u svezi stajati sa ranijom seobom Srbâ sa Balkana u južnu Ugarsku. Izvještaj, iz kojega ove podatke vadim, kazuje da su i ovi „advenae Serbliani“ iz Turske došli (ex partibus infidelium advolarunt) i ističe još, da se i u okolici *kninskoj* opaža ista struja narodna (Farlati IV, 10 i 30).

U bregovitom *zalegju trogirskom* smjestilo se oko god. 1684. do 500. morlačkih porodica, koje su iz Turske prebjegle. Vogja im je bio Stefan Ćudina. Tako su starije naseobine ove vrste u Zagorju [U staroj registraturi ratnog min. bečkog ima akata od god. 1579. o dogovorima arhidjakona trogirskog, Venedikta Rotondo, sa gradačkim dvorom. Dogovori ti tiču se

podčinjenja nekih *morlačkih sela* kod Trogira pod dom hbsburški. Spominju se tu: Ljubitovica, Bojara, Blizna, Utore, Trolokve, Rastovac, Divojević, Kotoranja, Zagorićan, Mitlo, Prapatnica, Sitno, Svatok i Bristevica. Rotondo veli u jednome pismu od 10. maja, da su Morlaci, koji traže zaštitu austrijsku bili nekad podanici ugarske krune, pa s toga i žele, da se povrate opet onamo gdje su bili.] pojačane i opstanak im osiguran (L. Mašek, Manuale, Anno IV, p. 118).

U ovom dijelu Dalmacije, kao što se vidi, ostalo je stanovništvo *isto*, samo se umnožilo kad su se Turci povukli. Ali *grofovstvo zadarsko* i *negdašnji kninski okrug promijeniše se iz temelja* u etnografskom pogledu.

Tek što su u tim krajevima Turci poraženi bili, stave se Morlaci, koji su im dotle bili podanici, na raspoloženje mletačkoj republici, pojedine pak opštine učinile su to već u početku oružanja. Oni su samo tražili, da ih presele u krajeve, gdje će biti od osvete turske sigurni; a kad je republika oklijevala da taj zahtjev ispuni, počеше se oni spremati, da ostave mletačko zemljište. Da ovo spriječi, izda republika svome guvernaturu u Ninu i zapovjedniku nad vojskom u takozvanom Kotaru 3. maja 1647. god. nalog, da bukovičke nevjerne Vlahe ili privoli na poslušnost, ili da ih konjica sasječe.

Ovaj i popali kuće onih Vlaha, koji su smišljali da pobjegnu u Senj (Pavlinović, Pučki spisi, str. 351). Na to se Vlasi u Kotaru zadarskom toliko uzrujaju, da je vlada mletačka morala preseliti mnoge u Istriju, a ostatak mogao se povući na *susjedna ostrova* (K. Fr. vit. Bianchi, Zara Cristiana, II. sv., str. 400). Ima jedno pismo od 10. dec. 1647. (u namjesn. arhivu zadarskom), koje je generalni proveditur za Dalmaciju izdao u korist Morlaka, koji su se sklonili na ostrovo *Pag*, naime u Kolane. Istom takvom ispravom od 8. jan. 1648. dobili su Morlaci iz Banjevaca, Stankovaca i Radošinovaca (u današnjem sudb. okrugu benkovačkom) dozvolu, da se smiju preseliti na obližnju obalu, u Vodice, Srimu i Tijesno.

Zemljište koje je ušljed toga ostalo prazno, posjeli su odmah *pravoslavni Vlasi* sa Krke. Današnji pravoslavni episkop kotorski, Gerasim Petranović, pripovijeda u svojoj „Istoriji pravoslavnog obštetva zadarskog“ na str. 18, da su 1648. god. došli kalugjeri iz arangjelovskog manastira sa muogo naroda u Zadar, te da bi kalugjeri mogli službu služiti, dao im je, proveditur Bernardo Foscolo crkvicu „Madonna dell' Olivo“ u Belafusi, kod Bokanjca, i crkvu sv. Jovana pred bedemima gradskim, da u njima služe za vrijeme rata. Tada se dogodilo da je 1. nov. 1648 pravosl. arhiepiskop dalmatinski na ostrovu Viru (Puntadura) kod Nina, odrekao se u ime svoje i svoga naroda od pravosl. crkve. Spisak opština za koje on veli da su priznale papu, (Farlati, VII. 130) svjedoči

nam, da je tada bilo pravoslavnih ne samo u Vrlici, Sinju, Cetini i Drnišu, nego i u Klisu, Skradinu, Velimu, Lachisiki (?), Kašiću, Islamu, Obrovcu, Korlatu, Popovićima, Posiloviću i Ostrovici. Ovo potvrđuje i jedan spis iz arhiva grada Nina, po kome je 1648. god. u okolici toga grada bilo mnogo pravoslavnih, koje je rimokatolički biskup ninski nastojao u rimsku crkvu prevesti, te su za bolji uspjeh njegovoga djela osnovane tamo dvije nove rimokatoličke parohije.

Oko godine 1670. povrate se mnogi *pravoslavni*, koji su još kao takvi ostali, iz grofovstva zadarakog u stara svoja sjedišta. I kalugjeri Krčki potraže svoj manastir na Krci i oprave ga. Jedan pak dio pravoslavnih ostao je na *teritoriji zadarskoj*, te oni koji nehtjedoše prevjeriti, podigoše tamo i nekoliko crkava, a dobiše konačno i crkvicu sv. Jovana pred Zadrom. U isto doba nastojala je vlada da rasute *Morlake* u sela skui. S naredbom o tome spojio je generalni proveditur 20. maja 1672. i naredbu o imenovanju posebnog guvernera za *Morlake*, kome će biti potčinjeno nekoliko srdara (spis u arhivu ninskom). Megju rimokatolicima okruga ninskog postalo je zvanje srdara našljedno u porodici Smiljanića, a megju pravoslavnima u porodici Mitrovića. Plemić Franjo Fanfonja izvršujući taj nalog osnovao je 1671. god. morlačke općine u Dračevcu, Poljicima i Vrsima (Il Dalmatino, lunario per 1881., str. 25).

Republici mletačkoj svakako je moralo biti stalo do toga, da ojača rimokatolički živalj u tome kraju. S toga je radosno primila Bunjevce, t. j. rimokatoličke Srbe, koji su se 1648. iz predjela neretvanskog tamo doselili. No većina ovih, ostavivši za sobom dobar broj, koji se spram bosanske granice održao, krene se naskoro u Liku, gdje se jedan dio i nastani, a drugi se preseli u Bač-bodrošku županiju (megju Dunavom i Tisom). Potomci njihovi još i sad su tamo poznati pod imenom „Dalmatinci“ [Po St. Ivanyi-ja: „A Tiszai határörvidek 1686-1750“ (Budapešta 1885) bila je seoba bunjevačka na Tisu god. 1760. Vogje njihove zvuli su se: Marković i Gjuro Vidaković (str. 5, 6). Nikola Gj. Vukićević (Zemljopis za srpske škole I. sv. Pančevo 1873., str. 5) veli, da su rimokatolički Srbi u Bač-bodroškoj županiji doselili se iz okolice Sinjske i Makarske. O sjedištima *Dalmatinaca* u *Bačkoj* pruža podatke leksikon mijestâ kraljevine ugarske, od Gustava Emicha (Pešta 1863).]

Ma koliko da je samo površan bio upliv ovih Bunjevaca, koji su tako rekuć kroz Dalmaciju samo prošli, na narodnosne odnošaje dalmatinske, ipak je isti i važan za potpuno razumijevanje istih.

Tijem, što većina Bunjevaca brzo iz Dalmacije ode, dobili su mjesta *stariji stanovnici*, da se u svoja stara sjedišta opet nastane. Mnogi su to i učinili, pa ipak u okružju zadarskom *nema većeg ostrova*, na kome ne bi bilo *morlačkih porodica*, koje nas opominju na *morlačke seobe* 17. vijeka.

Čim su se više *pravi Morlaci* i s njima već davno istovjetovani *Vlasi* po sjevernoj Dalmaciji širili, tim je sve više otimao maha običaj, da

nedostaje str. - 55 -

nedostaje str. - 56 -

selili hrišćani sa Peloponiza. No to je pogriješno. U ostalome, Sućurju udario je temelj još 1643. god. gvardijan franjevačkog manastira makarskog, P. Mato Gjuranović-Kumbat. On je 37 porodica iz okolice svoga manastira sklonio u zaliv Aržišće i sagradio je, na mjestu gdje je sada selo, sklonište za fratre (P. Petar Kadčić, u „Arkivu za pov. jugosl. VII. 108). Zaliv taj bio je i zaostroškim franjevcima već 1538. god. oslonac prilikom navala turskih (P. A. K. Matas u „Narodn. Koledaru“ za 1869. god. str. 98).

Napošljetku napomenuću, da su na ostrovo Krapan pribjegli stanovnici Vrhpoljački, kad ih 1645. god. Turci potjeraše. I tu su se slijedeće godine junački protiv Turaka držali. (Pučki Spisi, str. 293-295). Ostrovo Vergada, izmegju Murtere i Pašmana, naselili su, ne znam kada, stanovnici iz Šopota sreza Benkovačkog.

Ako je naseljavanje Dalmacije teklo ovako, kao što sam opisao (a o tome ne dadu sumnjati izvori, koje sam navodio savjesnije, no što bi koji čitalac možda i želio) onda se *tijem* dovoljno razjašnjuje, kako je štokavština osvojila ne samo svu *unutrašnjost Dalmacije*, već se štokavski govori i *na obali* u Solinu i Vranjici, pa i oko Spljeta (u Mravincima, Sasu i Stobreću), u Omišu i Podgori (rogjenom mjestu Mihe Pavlinovića), kao što je prof. *Rešetar* pokazao. Isto tako postaje pojmljivim, od kud da se na *ostrovima* Krapnju i Vergadi, Sućurju, Zastrazišću, Gdinju i Bogomolju na Hvaru, u Radišću na Korčuli, pa u Sv. Martinu i pojedinim dijelovima opštine Povelja na Braču štokavsko narječje održalo, premda se tu već mora da bori sa čakavštinom.

Kako je bilo sa Maslinicom na *Šolti*, a i sa čakavcima na *Pagu* i *Olibu*, već je kazano.

Samo o zadnjem ostrovu hoću, za opravdanje onijeh koji ga u štokavštinu ubrajaju, a tu je i prof. Rešetar, da navedem nešto, što o njemu spominje zaslužni za istoriju biskupije zadarske C. Fr. pl. Bianchi, u svojoj knjizi „Zara Cristiana“ (II, 47). On veli: U crkvenim knjigama tamošnje (olibske) parohije zabilježeno je, da su se na to ostrovo sklonili ispred Turaka god. 1476. Morlaci sa Cetine, upravo iz Vrlike, koje je vodio njihov paroh, i da su isti sa

starosjediocima jednu parohiju osnovali. Bianchi dodaje, da to kazivanje potvrđuje i *jezik* i *nošnja*, koja i danas tamo vlada.

Pa kako je u oči svemu tome što sam naveo i što urogjenicima mora svakako biti poznato, moglo se dogoditi, da se izagje na srijedu sa tvrdnjom, da su Sloveni u Dalmaciji *isključivo Hrvati*?

Na ovo pitanje nije teško odgovoriti. I bez opasnosti da morim strpljenje čitaoca, ja ću pokušati na nj odgovoriti.

Zastupnici tvrdnje da su Sloveni dalmatinski *isključivo Hrvati* znadu sebi lako pomoći. Nailazeći na razlike u govoru, oni preko njih *prelaze*, a preko pitanja o porijeklu raznih narječja, ili preskoče, ili pak ističu tvrdnju, da su i prijedci današnjih *štokavaca* nekada govorili *čakavski*, ako baš i ne potpuno čakavski, a ono bar nekim dijalektom srednjim, izmegju oba spomenuta. Pri toj svojoj tvrdnji oslanjaju se oni na teoriju unutarnjeg razvitka jezika, koju je prvi istakao *A. Mažuranić* u svojoj „Slovnici hèrvatskoj“ (Zagreb 1859) i koju je zastupao duhoviti i učeni slavista *V. Jagić*.

Ali, bosanski spomenici 14. i 15. vijeka, na osnovu kojih Jagić izvodi (Archiv für slav. Philologie. Sv. VI, str, 83, 84), da je u to doba u velikom dijelu Bosne govorena *ikavština*, dakle dijalekat srodan čakavštini, ti spomenici ne pružaju *toliko* dokaza za tu tvrdnju, *koliko* svjedoče o *individualnosti pisaca*, koji su ih bilo sastavili, bilo prepisali. Starohrvati, osobito sveštenici njihovi, bili su toliko sposobni, da su mogli naći zanimanja i van svoje uže otadžbine, te je ne samo moguće, već i vjerovatno, da su u spomenuto doba Starohrvati pisali te spomenike bosanske, udarajući na njih pečat svoje narodnosti. Prema tome jedva bi se sa tih spomenika smjelo zaključivati na dijalekat, kojim se govorilo u zemlji, u kojoj su oni pisani. A što se Jagić pozivlje (I. c. str. 82), za potvrdu svoje dedukcije, na franjevca *P. Jukića* (Zomljopis i poviestnica Bosne, str. 14), koji veli, da su se do skora oko Lijevna, Duvna, Ljubuškog, Rame, Skoplja, Fojnice, Travnika i Jajca mogli čuti ikavski oblici iz usta samoga naroda, to ne znači mnogo. Jer ne treba zaboraviti, da bi ta ikavština mogla biti plod rada *hrvatskih franjevaca* u ovim krajevima.

Neka i bude, da današnje stanovništvo zapadnih krajeva Bosne naginje čakavštini. No to još ne svjedoči, da su bosanski doseljenici, koji u 15. i 16. vijeku u Dalmaciju dogjoše, bili *Staro-hrvati*. Jer baš na mjesto tih iseljenika došlo je novo stanovništvo, koje su Turci s brda s dola skupili. Nema sumnje da su oni, prodirući čak do dalmatinskog primorja, zarobljivali i tamošnje Starohrvate, te tijekom robljem naseljivali svoja dobra u Bosni. Tijem se samo potvrđuje ono, što je naprijed rečeno o odnosnim etnografskim promjenama. S

druge strane Turci su za naseljivanje opustjelih krajeva bosanskih upotrebljivali rado još i Morlake i Vlahe. Pa ako se dopusti, da su ovi davno već progutali starohrvatsko roblje i ako se spomenuti upliv ne dopusti, tad bi moglo istom biti opravdano pitanje: nijesu li bosanski ikavizmi, ako ih zbilja ima, odjeci jezika, kojijem su balkanski Sloveni u 6. vijeku govorili ?

Ne da se misliti da su *starohrvatske* plemićke porodice sa svojim jednoplemenim kmetovima *svojevoljno* htjele ostati u *turskoj* Bosni. Dovoljno je poznato njihovo neprijateljsko držanje spram Turaka. A ako je iznimno koja i pokorila se, kao što je bio slučaj u kraju bihaćkom i sitničkom, to se to strašno žigosalo, tako da i još i danas znamo strašne prijekore, koji su izdajicama činjeni.

Svrh svega, priznao je i sami Jagić (u članku „Jihoslováne“, u IV. sv. českoga „Slovník Kaučny“, str. 287 zasebnog izdanja, koje je štampano u Pragu 1865), da su se „u historičku Hrvatsku, osobito u sjevernu Dalmaciju doselili mnogi Srbi“; da je „u sjevernoj Dalmaciji, ušljed doseljenja pravoslavnih Srba, od 16. vijeka nastala takva smjesa obiju konfesija, da se tamo ne da opredijeliti, ko je Srbin, a ko Hrvat“, da to naročito vrijedi za okruge zadarski i spljetski i t. d.

Starohrvatskim epigonima i njihovim pristalicama u Dalmaciji da bogme nezgodno je, kad im ko god brka njihove veliko-hrvatske planove tijekom što priznaje da Srbi dosižu do kapija zadarskih i što onijeh 300.000 štokavaca, koji su posljednjim popisom uvršteni u onaj ukupni broj od 440.283 „Srbo-Hrvata“ bez ikakva okolišenja za *Srbe* proglašuje. No ko je u službi nauci, i ko dužnošću svojom smatra da ispovjedi ono što je kao istinu saznao, taj ne smije prećutati činjenicu, koja se jedva može napasti i sa strane lingvističke, naime, da je broj Srba u Dalmaciji od prilike za 170.000 veći od broja tamošnjih Starohrvata.

Priznajem dragovoljno, da megju tima Srbima ima i koja hiljada *genetičkih Hrvata*. Srazmjerno ih najviše može biti u kotaru zadarskom, u Šibeniku, Petrovupolju oko Drniša, oko Nehorića i na donjem toku Cetine. U tome me rukovode razlozi, o kojima bi preopširno bilo raspravljati, na osnovu kojih je postavio sumnju svoju jedan istorik, koji se megju Slovenima dalmatinskim ističe kao stručnjak i najbolji poznavalac zemlje. To je eksprovincijal O. Stefan Zlatović. Ali mu ne mogu priznati ono, što on u svojoj najnovijoj knjizi (Franovci države pr. odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji. Zagreb 1888, str. 96) veli: *da su svi takozvani Morlaci, koje franjevci u zemlju dovedoše, hrvatskog porekla*. Naprotiv, obzirom na zemlju, iz koje su ti Morlaci došli, mogu mu prepustiti *samo po nekoga*, neka mu je lakše teoretički rekonstruisati svoju narodnu državu na dalmatinskom zemljištu.

U ovome pogledu približio se više k istini drugi jedan istorik dalmatinski, koji tamošnje Slovene već dugo proučava. A to je Don Šime Ljubić. U književnom prvencu njegovome „Običaji kod Morlakah u Dalmaciji“ (Zadar 1846.) dalmatinski Morlaci tako su *slični Srbima*, da je on običaje njihove opisivao riječima Vuka Karadžića, navodeći one iste riječi, kojima jo Vuk opisivao običaje srpske. I tako je Ljubić posvjedočio, da ni u mišljenju ni u osjećanju nema razlike izmegju, Morlakâ i Srbâ. Malo prije njega je slavni šibenčanin *Tammaseo*, na koga se i Ljubić (str. 92) poziva, od prilike istu presudu izrekao. Novo, je dakle otkriće, da Morlaci *nijesu Srbi*.

Ako se *narodnost* malo bolje uzme na oko sa strane njenog psihološkog značenja, onda se spram ovog novog otkrića mora prigovoriti i to, da nema nikakve sveze izmegju prošlosti dalmatinskih Morlaka, osim možda vrlo rijetkih iznimaka, i istorije Starohrvatâ; da se prijedci ovijeh Morlaka na pozornici starohrvatske istorije pojavljuju istom onda, kad je narodna slava Starohrvata stala blijediti i državni im se život počeo raspadati. **Šta više, pradjedovi mnogih današnjih morlačkih porodica, jedva su i čuli za hrvatsko ime tamo, gdje se zanj do najnovijeg doba nije znalo i gdje se ono sada na neopravdan način uskršava.**

Otuda Morlak ne zna za *storohrvatske pjesme*, pa ako i čuje da ih ko pjeva, on ih ne razumijeva, nema smisla za njih. Njegovo srce ostaje *hladno* pri veselju Hrvata, koji u duhu hoće da podignu Zvonimirovu državu. Da, on je spram svega toga hladan. A kako li se zagrije na pjesmu o viteškim djelima Janka Mitrovića, Petra Smiljanića i drugih junaka! O njima mu *nikakvo* predanje ne kazuje, da su *ti* junaci bili *Hrvati*. Ako bi i kazivalo, lagalo bi. Bar za ove spomenute, zna se, da su pripadali *srpsko-pravoslavnoj* crkvi, dakle jednome kulturnom krugu, koji je do izvjesnog stepena u protivnosti spram hrvatske narodnosti. [Petar Smiljanić došao je 1647. iz Like u Dalmaciju i tu je kao vogja hajdučki udarao protiv Turaka. Njegov sin Marko polatinio se oko 1682. (Srpsko-dalmatinski magazin, god. 1841., str. 44-47). Janko Mitrović porijeklom je iz Žegara na Zrmanji, i proslavio se u isto doba i na istom polju (Srp.-dalm. magazin, god. 1840, str. 30 i slj.) Njegovi potomci ostali su vjerni crkvi, kojoj je on pripadao.]

Ta crkva, koja ima pripadnika po svoj Dalmaciji [O tome sam govorio u raspravi „Die Griechisch-Gläubigen und ihr Kirchenwesen in Oesterreich-Ungarn“ u „Statistische Monatschrift“, za godinu 1884.], sama već svojim uplivom osujećnje stvaranje kompaktnog hrvatstva u Dalmaciji. Biljezi koji to svjedoče, da samo tri mjesta istočnog bogoslužjenja spomenem, jesu: crkva sv. Petra, na *podnožju Promine*, u kojoj su se nekad hrvatski dostojanstvenici Bogu molili, crkva na razvalinama grada *bribirskoga*, koji je u 14. vijeku bio centar

brvatstva u Dalmaciji, i ona što se ugnjezdila u grad *obrovački*, na koji se u staro doba oslanjala trula hrvatska država na dalmatinskom zemljištu, no koji, nije mogao spriječiti njezinu propast, kao što je ne spriječiše ni mnogi drugi gradovi južno od Velebita.

Namjerno sam do sad samo uzgredice govorio o *Srbima na Neretvi*, a o *onima dalje na jug* nijesam ni govorio.

Da je *Srpstvo* u tim krajevima tako reći *sa zemljom sraslo*, to ne može niko valjanijem razlozima poreći. Jesu i protiv toga prividni razlozi isticani. I na njih se još hoću u kratko da osvrnem, prije no pregjem na antropološke dokaze, koji ustanovljuju genetičke razlike meju dalmatinskim Slovenima.

Jedan fantasta, po imenu Kurelac, koji je u ostalom pored loših imao i dobrih dosjetaka, proglasio je još prije 30 godina *Crnogorce za korjenite Hrvate*, te je onda ovako umovao. Kad Crnogorci svoje Hrvatstvo u njegovoj prirodnoj čistoći tako odaju, onda su, po istome mjerilu, stanovnici južne Dalmacije Hrvati, i po spoljašnjoj svojoj pojavi i po unutarnoj svojoj suštini. — Kako je on zamišljao u to narodno jedinstvo Slovene, koji sjevernije žive, to ja ne znam. No našlo se smionih dijalektičara, koji su njegovim tragom pošli, i jedan zagrebački spisatelj, koji inače oprezno mjeri šta će reći, ponudio se da dokaže, da su *dolje niže Boke-Kotorske* nekad Hrvati živjeli. Isti je za svjedoka uzeo spomenutog već Franjevca P. Jukića, koji u „Bosanskom prijatelju“ (sv. III. Zagreb 1861) tvrdi, da i na tužnom srpskom Kosovupolju i u Baru ima *rimokatoličkih Slovena, koji se nazivaju Hrvatima*.

Ne moram valjda ni spomeouti, koliko vrijednosti imadu ovakvi dokazi.

Do sada rečenome pridružuje se još jedan prividni dokaz, koji potiče iz tumačeuja *jezičnih biljega*. No i taj je samo prosta igra riječi. No oni koji ga iznose, ne će od njega da odustanu.

Tako n. pr. *Marcel Kušar*, u jednoj knjizi koja je 1884. u Dubrovniku štampana, pod čudnovatim natpisom: „Povijest razvitka našega jezika, hrvatskoga ili srpskoga“, nije se smio usuditi da poreče opstanak Srbâ u južnoj Dalmaciji, i da ih ne bi uvrijedio (str. 224), predlaže, da se jezik, kojim i Hrvati govore, nazove „srpsko-hrvatski“ ondje gdje su Srbi u većini, a gdje su Hrvati u većini tamo da se zove „hrvasko-srpski“ ! I on hoće da tako bude u Dalmaciji, baš *radi razlikâ koje tamo postoje*.

Isti se upušta i u razbiranje pitanja, zašto je „srpsko ime“ u tim krajevima *potislo* „hrvatsko ime“, te napominje neke dogagjaje, koji su kadri bili promijeniti narodnost tamošnjeg stanovništva, u koliko je isto bilo hrvatsko.

Osobito je zgodna ona opaska na str. 230, da se *dalmatinska omladina*, koja je do tada sa Talijanima držala, kad je postala svjesna svoga *slovenskog* porijekla, *radije* ubraja među *Srbe*, negoli među Hrvate.

Ovo biva bez obzira na *vjeroispovijed*, a najčešće se dešava u Dubrovniku, pa i u sjevernijim krajevima. *D.r Lovro Pavlović-Lučić* napisao je u početku god. 1887. u „Srpskome Listu“ nekoliko članaka o rimokatolicima dalmatinskim, koji se osjećaju kao Srbi. Ti članci zaslužuju potpunu pažnju. Drugi jedan Srbin nadovezao je na njih ovo pitanje: da li je makarsko primorje hrvatsko ili srpsko? I odgovarajući nanj sasna hladno, veli: ono se mora uvrstiti među krajeve u kojima Srbi žive, s razlogâ geografskih, istoričkih i etnografskih. I tako se množe biljezi, iz kojih se vidi, da Srbi i u onim krajevima, u kojima se za njih nije ni čulo, zauzimlju položaj spram hrvatskih pretenzija, da iste suzbijaju i pravo stanje stvari na vidik iznose.

Kako je narod oko Makarske i Imotskog u početku malo uz Hrvate prijanjaju, to jo najbolje odao pok. Miho Pavlinović. Od god. 1870-1873 trudio se on mnogo, da tamošnje birače za „hrvatsko ime“ zadobije. Što je god u tome poslu radio, sve je bilo tako udešeno, da se obigje glavno pitanje, u koje je Pavlinović htio da ne dira. A za to je imao dobre razloge. Kako i ne, kad bi ga inače, oni, koje je htio da uvjeri da su Hrvati, reklamovali kao Srbina. [Dotični govori kanonika Pavlinovića skoro svi su štampani. Spomenuću samo za primjer: „Besjedu koju izusti pred svojim biračima u Makarskoj“ i „Besjedu na slavi Imotske čitaomce“. Osim toga on je u dalmatinskom saboru, koga je članom bio mnogo godina, često puta na drastičan način očitovao svoju težnju, da „hrvatsko ime“ rasprostire.]

Ista sudbina očekuje tamo znamenite porodice, koje Hrvati za svoje drže. A to su: Kačići, i Vladimirovići.

Cio ovaj referat o Srbima i Morlacima dalmatinskim najbolje je da završim *antropološkom* karakteristikom Slovenâ dalmatinskih.

Prvi koji je znalačkim pogledom ljekara stanovništvo to u grupe dijelio, bio je dalmatinski protomedik *D.r Vilh. Menis*. Isti u svome djelu: „Il mare adriatico“ (Zadar 1848., str 182) nalazio je među dalmatinskim stanovništvom *tri rasna tipa* i daje svakome zaseban kraj. Tip *svijetle* boje slabo dlakom obrastao, pljosnata nosa, velikih usta, blagog izraza u licu, zaokrugljene fizionomije i srednjega rasta dopire, kao što on veli, samo *od Velebita do Zrmanje*. Od lijeve obale ove rijeke *do Cetine* prevlagjuje *mrki* tip saživahnim pogledom, duguljastim licem, ozbiljna držanja i visoka rasta. *Niže Cetine* našao je *tavan* tip, rutav, lijepa stasa, visok, črvstih i grdnih, ali ipak lijepo proporcijonisanih udova i marcijalna izgleda.

Već prije je upravitelj *preture kninske*, Anton Rossi-Sabbatini (u jednom službenom izvještaju od 31. avg. 1843.) rekao, da su u njegovom okrugu (a to je sjevero-istočni kut Dalmacije) zastupljena *dva* tipa raznolikih ljudskih rasa: s *onu stranu Zrmanje* i u *poriječju Krke* našao je on ljude srednjega, čak i niskoga rasta, *bijele kože* a ugasitih očiju i kose, sa glatkim konturama lica i mirnim temperamentom; u ostalom dijelu okruga ljudi *mrke* kože, ugasite kose, plavih očiju, visoka i jaka rasta, strastvena i nasilničkog temperamenta. Osobito opisuje on „Morlake“ kao ljude mrke boje, živih očiju, pravilna nosa, crne ili kestenjaste kose. [*Fortis* (Reise in Dalmatien, njem. izdanje. Bern, 1776, I. 74) opisuje stanovnike *kotara zadarskog* gotovo istim riječima, kojima *se D.r Menis* služi pri opisu stanovništva na južnom obronku Velebita, no o Morlacima oko Dinare i Vrgorca veli, da imaju maslinastu kožu, kestenjastu kosu, duguljasto lice i lijep stas. Ja sam na kolima proputovao komad Dalmacije od Spljeta preko Sinja, Vrlike i Knina do Drniša, za vrijeme komad izmegju Zadra i Drniša preko Kistanja, te sam opazio, da *svijetli tip dopire i u poriječje Cetine*; no ne fali nigdje ni smjese, pa čak ni od Zadra do Benkovca. Megju tim ja ne mislim da se na osnovu utisaka ovakvog putovanja može izreći osnovan sud o odnošajima etnografskim. Sa rezultatom vlastitog svog posmatranja hoću samo da opravdam želju, da bi dobro bilo, da društvo valjanih antropologa proputuje Dalmaciju s kraja na kraj i da se u svakom kotaru zadrži bar jednu sedmicu. Samo bi tako posao bio plodonosan i koristan za etnografiju.]

Fizička svojstva dalmatinskog stanovništva mogu se danas još bolje uočiti, po rezultatima sistematičnijih i naučnijih posmatranja, koja su u novije doba činjena. *D.r A. Weissbach*, c. kr. stabalni liječnik, štampao je u dodatku lista „Zeitschrift für Ethnologie“ (Berlin 1884.) svoja opažanja, koja je činio na 1609. dalmatinskih Slovena iz sviju krajeva Dalmacije, osobito pak na stanovnicima primorja i ostrova. Skoro u isto doba sastavio je vladin savjetnik *G. A. Schimmer* statistiku boje očiju, kose i kože kod *školske djece* u Austriji. Ista je štampana kao dodatak uz „Mittheilungen der anthropologiechen Gesellschaft in Wien“ (god. 1884).

Obe publikacije u mnogom se popunjuju.

D.r A. Weissbach dokazao je, da visina tijela biva sve *manja* što se dalje ide od *juga* Dalmacije i da su stanovnici *ostrova na sjeveru* Dalmacije *manjega* rasta od *ostalih* dalmatinskih Slovena. U istome pravcu opada i broj ljudi *plave* masti, a broj crnomanjastih raste. Tako isto plave i svijetle oči. Ne istražujući u ovom pogledu osobine Srbâ i Hrvatâ, veli on na str. 28: svijetli tip *nije* osobina južnih Slovena, on je unesen u Dalmaciju iz *sjevernih susjednih zemalja*. Pa misli on, da je taj tip ušao u Dalmaciju kroz današnje hrvatsko primorje, jer

tamo ima najviše svijeta sa kosom otvorene boje. Mišljenje ovo ne stoji. Obaraju ga istorijski podatci, koje smo naprijed naveli.

Po Schimmer-ovim tablicama mogu se sravnjivati školska djeca *pojedinih političkih srezova*, s pogledom na prirodne boje njihova tijela.

Sravnjenje to pokazuje da je bilo djece mrke masti najviše (više od polovine) u srezu dubrovačkom, za tijem dolaze srezovi ovijem redom: Benkovac (489.9 od 1000), Hvar (475.1), Imotski (470.8), Sinj (463.3), Spljet (455.6), Kotor (450.8), Knin (410.4). Najmanje ih je bilo u srezu zadarskom, kamo spadaju sjeverodalmatinska ostrova (347.9), makarskom (373.3), šibeničkom (381.1) i korčulanskom (391.1). [Proba sa brojevima onijih svijetle kože, ne izlazi. Biće da je učinjeno pogrješaka pri ispunjivanju zamršenih rubrika. No diferencije nijesu baš ni ogromne.] Takozvani plavi tip (modre oči, bijela koža i plava kosa) dosiže u srezovima zadarskom, makarskom i korčulanskom od 21 do 22 procenta, u benkovačkom, kninskom, šibeničkom i kotorskom iznosi preko 14 do 20, a u ostalim srezovima ne prelazi preko 11.97 procenta.

Podjela Dalmacije u političke srezove, na žalost, tako je udešena, da se iz ovih brojeva ne mogu *nikakvi* zaključci izvesti za *osobine Srba i Hrvata*; a tijem još manje što su u tim brojevima i *Romani*, o kojima se zna da daju srazmjerno najviše djece u školu, samo gdje ih ima.

No ipak brojevi ovi nijesu sasvijem bez cijene za antropološko promatranje spomenutih Slovena.

Uz istoriju doseljavanja, iseljavanja i miješanja, brojevi ovi pokazuju kako je raznoliko porijeklo *Štokavaca* u ovim srezovima, gdje Romanâ ili nema, ili ih je samo malo. Još veće značenje imadu teze Weisbach-ove, koje dokazuju da današnji Čakavci zaostaju u visini tijela za Štokavcima. No i u tome ne treba gledati plemensku osobinu Starohrvata.

Smatramo li Štokavce za istovjetne *Srbima*, onda podaci ovi pokazuju, kako je malo osnova, da se baš *oni za homogene drže*. Više ih spaja u cjelinu jezik i zajednica sudbine, nego li tjelesna sličnost. A čini se, da su jezik i zajednica sudbine kndri i heterogene elemente u istu narodnost spojiti. Pa i pripadnost izvjesnoj crkvi nije u Dalmaciji osnovana na tjelesnom srostvu. Tome se danas niko više i ne čudi, osobito što se tiče južne Dalmacije, i ako se takvi pojavi na drugim mjestima megju Slovenima ne dadu lako razumjeti.

Srpstvo je po svemu ovome elastična narodnost, koja se daje na najrazličitije načine tumačiti, dočim se *Hrvatstvo* osniva na ograničenoj svezi porodica, koje su težile za saglasnosti u svima odnošajima života.

Fiziološka ova ispitivanja dokazuju baš na *Srpstvu*, t. j. na onom krugu *kulturnom i jezičkom* koji se tijekom imenom nazivlje [Pošto ovdje nemam toliko prostura, *da krug taj*, odnosno njegovu sadržinu, tačnije definiram, to moram samo uputiti na *A. N. Pipin* i *V. D. Sasović*: Istorija slovenskih književnosti (njem. izd. Tr. Pech.), Lipisko 1880., sv. I.], osobito u *Dalmaciji*, ono, što su francuski učenjaci (najprije Poucqueville a posljednji, koliko ja znam, Lejean) raspravljali i što je *Virchow* 1877. u svojoj raspravi „Zur Kraniologie Illyriens“ pred kralj. kralj. akademijom nauka u Berlinu izrekao, na osnovu uvjerenja do kog je došao mjerenjem lubanja: „Ni slovenski tip ne pokazuje se *isključivo čist i nesmiješan*. Pitanje kako su postali pojedini slovenski mjesni tipovi, dovodi nas u prvoj liniji na pretpostavku, da su se među njima dogagjale razne lokalne smjese. Misao o takvijem smjesama ne ističe se nigdje toliko, koliko *kod onijeh slovenskijeh plemena, koja su posjela veći dio starog Ilirika*. Ona ne nagjoše tu pustu zemlju, već provinciju zasijanu gradovima i selima, pa ako su i potisla veći dio starih Ilira na jug, ipak ih je među njima još toliko ostalo, da su mogli uplvisati na fizična svojstva potonjih generacija. *U etnološkom smislu može se dakle bez zazora govoriti o ilirsko-slovenskim plemenima ...?* Nijesu ovdje samo uzeti u obzir rimski veterani, koje je rimsko gospodstvo sa sviju strana skupilo i kojih je u unutrašnjosti balkanskog poluoostrova moralo mnogo biti.

U novijoj literaturi ne spominju se više dalmatinski *Morlaci*. I pravo je. Jer je nestalo onijeh stanovnika Dalmacije, koji su *prvobitno tako nazivani*, nestalo ih je kao i *Vlaha*, i ko se danas u Dalmaciji Morlakom zove, može biti da je zbilja potomak Morlakâ, ali nema zato sigurne biljege, pa ma se atavizam na njemu baš jasno i pokazivao. Nemamo slike onih starih Morlaka, po kojoj bi danas mogli priliku joj naći i poznati.

Ono je istina upravitelj kotorski, prije grof Šibenički, pisao 1527. godine mletačkom senatu: sandžak crnogorski Skenderbeg Črnović prava je morlačka priroda (ha propria natura del Murlacho), i u svezi s tijekom opisao ga je kao grabljivca, koji se vazda jada, samo da može svoju grabežljivost zasititi (Comiss. et Relat. Venetae I, 193). Ali kad bi se po *ovome* mogao pravi Morlak raspoznati, tad ne bi trebalo tek u Dalmaciju ići, da ga nagjemo. I kad je *Deniker* u sjednici antropološkog društva u Parizu 4. nov. 1886. pokazao zloupotrebe, koje su činjene sa imenom „Morlak“, učinio je uslugu nauci, no i ta je usluga samo negativna pripomoć pravome saznanju.

Ili će sretan slučaj, ili će brižljivo proučanje balkanskog poluoostrova tek konačno riješiti zagonetku, koja je spojena sa pojavom *starih Morlaka* (pa i *starih Vlaha*).

Cijena 40 novčića

Nedostaju strane 6/7, 30/31 i 55/56. Ukoliko je dragi čitalac u mogućnosti da pribavi neke od šest nedostajućih stranica, bilo skenirane, bilo prepisane, biću mu izuzetno zahvalan ako mi ih pošalje na e-mail adresu stokavac@yahoo.com .

S poštovanjem,
C. Merlocampi

http://kovceg.tripod.com/1889_O_etnografiji_Dalmacije.htm